

ELEMENTE DE ETNOGRAFIE LA NICOLAE STOICA DE HAȚEG. MOMENTE DE SOCIABILITATE JUVENILĂ

Integrat Imperiului austriac prin pacea de la Passarowitz din 1718, situat la frontiera avansată a noii Europe, în vecinătatea Imperiului Otoman, Banatul beneficiază de un statut aparte, datorat poziției sale geografice, care îi conferă o deosebită importanță strategică, militară, politică și economică, fiind punctul de contact între Europa Centrală, Balcani și teritoriile românești de la Dunăre. Tendința reformatoare a imperialilor în epoca luminilor face din Banat un domeniu privilegiat al coroanei de Habsburg. Formarea graniței bănățene, a celei românești în special, s-a încadrat realizărilor experimentate de monarhia luminată. Instituția grănicerilor avea pe de o parte un rost militar, pentru că își propunea o mai bună apărare a Imperiului Habsburgic în fața Imperiului Otoman, dar și unul de integrare socială, dorind prin aceasta o consolidare a unității imperiului, ce încorporea atâtea etnii și confesiuni¹.

Militarizarea Banatului de Sud devenită necesară după desființarea confiniului tisa-mureșean, a fost legiferată în 1741, dar abia în 1764 s-a decis organizarea graniței bănățene. S-a început prin organizarea a două regimente, unul sârb și altul german, militarizarea populației românești urmând să încheie lanțul confiniar de la Adriatică la hotarul cu Țara Românească. Acțiunea începe la 1768 sub conducerea locotenent colonelului Papilla și este încurajată și de vizita coregentului Iosif II în regiune. Dacă la început s-a prevăzut o colonizare militară în zonă, ulterior ideea a fost abandonată. S-a făcut apel la populația locală datorită atașamentului acesteia față de pământ, buna cunoaștere a terenului muntos și a climatului ce ar fi fost nefavorabil alogenilor. Majoritatea locuitorilor au acceptat starea militară, însă nu au lipsit nici emigrările din zonă. În 1774 batalionul românesc s-a unificat cu regimentul ilir formând regimentul româno-ilir. În subordinea acestuia se aflau 71 de sate la 1773².

În studiul de față ne vom opri la Mehadia, "prima localitate de graniță a onorabilului regiment chesaro-crăiesc romano-iliric", care a jurat credință imperialilor în 1772. Militarizarea zonei și deci și a localității atrage după sine o situație deosebită. Viața socială a grănicerilor români, ridicată prin starea militară la un statut social superior populației din provincia civilă, în primul rând prin calitatea de oameni liberi, creează alături de beneficii și obligații. Ei trebuiau să asigure paza celor 50 de posturi de cordon, oprirea contrabandei, combaterea răufăcătorilor și asigurarea securității provinciei.

Potrivit specificului grăniceresc, nu toți bărbații erau înarmați pe timp de pace, ci doar o parte. Ceilalți rămași disponibili, lucrau pământul, se ocupau de comerțul cu vite și produse agricole, meserii etc. Suita facilităților este completată de libertatea confesională, posibilitatea de a urca pe scara ierarhică dar și libertatea românilor de a accede la instrucție. Părtaș la aceste evenimente, Nicolae Stoica de Hațeg, menționează o serie de nume românești cu grad de ofițeri, ilustrând fenomenul de cristalizare a unei elite militare: căpitan Calo Todor, căpitan Cocea etc³. Accesul la învățătură este dovedit și de numărul mare de cărți românești atestate pe teritoriul graniței. Instituționalizarea și organizarea culturii în spirit modern, se realizează sub semnul idealului luminării, ce pătrunde treptat, ca urmare a expansiunii habsburgice. În prima etapă este receptat exclusiv iluminismul german⁴. Treptat acesta este adaptat la tradițiile locale.

Mai degrabă cronicar decât istoric, cu preocupări în domenii diferite, Nicolae Stoica de Hațeg ne lasă moștenire informații inedite, de primă importanță, care minimalizează erorile referitoare la epoca veche și ev mediu, explicabile dacă ținem cont de epoca în care a scris. A fost o fire activă, care s-a implicat mereu în viața "poporenilor săi", cunoscându-le bucuriile, dar și necazurile. Concepția cronicarului bănățean despre relațiile ce ar trebui să domine între oameni, este oglindită în modul propriu de comportare. El aprobă și încurajează sentimentele, compasiunea, mila față de cei suferinzi, de cei amărâți sau vitregiți de soartă.

¹ Nicolae Bocșan, *Contribuții la istoria iluminismului românesc*, Editura Facla, Timișoara, 1986, p. 101.

² *Ibidem*, p. 102.

³ Nicolae Stoica de Hațeg, *Scrieri*, Editura Facla, Timișoara, 1984, p. 11.

⁴ Nicolae Bocșan, *op. cit.*, p. 108.

Din dorința de a face cunoscute străinilor locurile natale și viața de zi cu zi a oamenilor ce-l înconjoară, Nicolae Stoica de Hațeg atinge calitatea de "etnolog" al Banatului grăniceresc. Scrierile sale sunt relevante în general pentru etnografia românească și în special pentru etnografia bănățeană. Cu lux de amănunte uneori, sumare alteori, tradiția și obiceiurile ne sunt prezentate într-o lumină clară și de o manieră naturală. Cronicarul bănățean insistă asupra evenimentelor plăcute: nunta, jocul, ritualurile magico-religioase, și este reticent atunci când scrie despre înmormântare.

Ignorata lume a satului de până atunci, începe să prindă contur. Tăcuții istoriei, țărani, încep să vorbească. Esența ruralității, însă, este satul. Pentru locuitorii săi, satul este centrul universului, însăși viața lor, este un element de identificare. Tradiția și obiceiurile moștenite sunt foarte puternic înrădăcinate în mentalitatea oamenilor simpli. Noul este perceput ca o amenințare; acceptarea sa realizându-se treptat, cu răbdare și tenacitate.

Nucleul central al organizării satești este comunitatea. "Sentimentul altruismului devine o cale a desăvârșirii umane a promovării fericirii și idealurilor omului, dându-le un sens colectiv de viață"⁵. Princiipiile de existență ale comunității sunt deseori în contradicție cu un cadru puternic, ce poate fi statul sau biserica, însă viața oamenilor în mediul rural este cât se poate de organizată. Comunitatea impune codurile de comportament și stabilește rolul fiecăruia în cadrul societății respective. Constrângerile sale sunt mai greu de suportat în comparație cu constrângerile reprezentanților statului sau bisericii, pentru că în fața acestora, individul este un necunoscut, în vreme ce în fața comunității, individul are un nume, o funcție, un prestigiu. Comunitatea nu este interesată să ierte. Ea se teme ca o faptă imorală să nu atragă repercursiuni asupra întregului. În ceea ce privește Mehadia, datorită influenței statului, se infirmă concluzia lui Philippe Ariès, potrivit căruia comunitatea ar fi "locul solidarității spontane"⁶. Solidaritatea este întregită și de factorul religios. Legătura dintre oameni este o condiție indispensabilă pentru supraviețuirea colectivă. Sociabilitatea propriu-zisă prelungește structurile multiplicând ocaziile de întâlnire a grupurilor cu prilejul diverselor activități laborioase sau festive, în cadrul cărora, magia se îmbină cu religia. De aceea Arnold von Gennep a folosit în lucrările sale, cei doi termeni unificați sub forma adjectivului compus "magico-religios"⁷.

Cu excepția ritualurilor de trecere - nașterea, căsătoria, moartea - găsim la eruditul cronicar alte câteva momente de sociabilitate. În studiul de față însă, vom face referire doar la momentele de sociabilitate juvenilă. În săptămâna mare, miercuri spre Joia Mare sau joimari cum i se mai spune de la Joimărița, zeiță a morții din Pantheonul autohton, care supraveghează focurile din ziua ce-i este dedicată, legată de cultul strămoșilor⁸, băieții și fetele se întâlneau la adunatul de "surcele de alun", necesare pentru coacerea colacilor a doua zi. Aceasta era una din puținele ocazii de întâlnire fără a fi supravegheați de comunitate. Se vedeau și la Paști, când frumos îmbrăcați, mergeau la biserică cu ouă roșii "fetele toate în țoale albe, grijite, chitite ca îngerii". A doua săptămână după Paști, luni sau marți după duminica Tomii, la Mâtcălău, seara, tinerii feciori și fete se adunau "la un piați ...toți cu ouă roșii și mici cununi de flori prin care își dau gura de să sărută". Sărutul suratelor și fărtaților prin cununa de flori pecetluiește jurământul, legătura de prietenie "până la cruce", adică până la moarte⁹. Schimbul darurilor aduse de participanți (ouă roșii) și ospățul în comun sunt rituri de agregare. Scopul acestora era solidificarea legăturilor consimțite. Feciorii își zic fărtațe, fetele "cumace", "dintr-acestea se prindeau frații de cruce"¹⁰.

Alături de acestea, la Nicolae Stoica de Hațeg, întâlnim și două ritualuri magico-religioase "căluțul" și "crăițele", cu mesaje asemănătoare. Sunt momente de solidaritate juvenilă, realizate nu întâmplător la hotarul satului. În credința populară hotarul este investit cu puteri magice. Gnoseologic vorbind, totul se reduce la un joc între "dincolo" și "dincoace", hotarul stabilind de fapt granița între cei doi termeni¹¹. Pe de altă parte, hotarul este de fapt linia de demarcație dintre două sate. Astfel delimitat, spațiul este mai ușor de supravegheat. El oferă individului, acea securitate spre care tinde încă de la izgonirea din Rai. Astfel toți indivizii incluși într-o comunitate au conștiința apartenenței de

⁵ *Ibidem*, p. 246.

⁶ Barbu Ștefănescu, *Lunea rurală în Crișana între evul mediu și modern*, Editura Universitatea din Oradea, 1998, p. 132.

⁷ Arnold van Gennep, *Rituri de trecere*, Editura Polirom, Iași, 1996, p. 24.

⁸ Ion Ghinoiu, *Obiceiuri populare de peste an. Dicționar*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1997, p. 101.

⁹ Arnold van Gennep, *op. cit.*

¹⁰ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 158-159.

¹¹ Camelia Burghel, *În numele magiei terapeutice*, Zalău, 2000, p. 218.

neam și măsura unui orizont comun. Prin urmare, în cele zece zile ale Rusaliilor -sărbătoare dedicată spiritelor morților, stabilită la 50 de zile de la Paște- în fiecare sat un val de veselie acoperea inimile locuitorilor. Cele două ritualuri amintite ne sunt prezentate asemenea pieselor de teatru. Spectatorii sunt oamenii veniți să privească și să danseze. Actorii sunt trei călușari împreună cu "blojul lor" îmbrăcați în cămașă de pânză albă, cusută cu flori, scurtă, cu cioareci albi de lână, în picioare cu opinci și cu obele de lână, cu piteni de fier lați, cu trei roțițe, "cu zdrăncăneale la ei, cuțițe la brâu, la grumazi peșchire de mătase neagră, lung ca un șal"¹², inele pe degete, gujmane pe cap. Erau conduși de un voievod. Jocul lor, cu sabia în dreapta și cu buzduganul în stânga, avea menirea de a alunga spiritele rele. "Căluțul", cum îl menționa cronicarul nostru, este de fapt un dans al călărețului și al calului său. Mișcările lor "drept în sus, în genunche și pre spate, bătând pitenii, de jos sus sărea", mimează galopul calului, iar acrobațiile, dansul și zborul zânelor. În popor exista convingerea, că în zilele de dinainte de Rusalii, zânele zboară, cântă și joacă, mai ales după lăsatul serii, când forța spiritelor malefice crește. Observăm aici îmbinarea dintre realitate și magie. Calul este simbolul masculinității, prin excelență "eroic".

Asemănător este și ritualul "crăițelor", însă aici primează fetele. După fiecare reprezentație avea loc jocul, hora, care încheia ritualul magic și-i transpunea pe actori în realitate. Fete și feciori intrau în horă concurându-și iscusința într-ale jocului. Dacă un fecior dorea să sărute o crăiță, trebuia să o strige pe nume și să-i ofere un ban, dar nu oricum. "El își lua un ban petoc și groșițu în dinții săi, ea cu sabia la el venia, jucându-i, cu dinții ei banul lui apuca fără de-a se atinge, să trăgeau, să săruta, și-l da, altele zâmbri făcea". Toți banii câștigați îi împărțeau¹³.

Călușarii și crăițele sunt percepuți ca protectori ai comunității respective. Ei alungă spiritele rele, dar pentru ca descântecul să fie cu leac, ei trebuie plătiți. Luptau împotriva ielelor, rusaliilor, vindeca bolile provocate de acestea, fertilizează holdele de grâu, cirezile de vite și femeile sterile¹⁴.

Fiind zonă militarizată, observăm o influență atât în ceea ce privește vestimentația, cât și ritualul în sine. Călușarii și crăițele în frunte cu voievozii lor, simbolizează oastea și conducătorul acesteia. Vestimentația este o îmbinare între găteala mirelui și ținuta ostașului. Ea exprima dublul rol al ritualului, pe de-o parte alungarea spiritelor rele, iar pe de altă parte buna dispoziție a întregii comunități. Prezența "blojului", un măscărici care trebuia să binedispună asistența, ne întărește convingerea. Un om prost prefăcut, măscărit, în petece îmbrăcat, cu o peale de căprioară pe cap și cu o boată scurtă în mână, aceasta pe de lături săria, juca și să schimosia¹⁵. Nelipsitul băț din mâna călușarilor este simbolul celei mai vechi unelte de muncă, dar și de luptă.

Din felul cum tratează acest subiect, deși cleric de formație, protopopul de Mehădia nu încurajează superstițiile, legendele. Jocul călușarilor este de fapt potrivit legendei, o reducere a anului solar la câteva zile, perioadă în care călușul, zeul cabalin de origine indo-europeană își trăiește fulgerător viața. Se pare că rolul zeului e jucat de bloj anturajul divin fiind format din ceata de călușari. Jocul lor imită tropăitul, galopul, nechezatul calului și simbolizează momentele de distracție și bucurie ale zeului¹⁶.

Și la Sânziene, pe 24 iunie, se ivește un nou prilej de solidaritate. Rumânile, fiati, mucri. ...pe câmpii mănunchi flori culeg, leac acas aduc. Această sărbătoare, ca și măcălăul și rusaliile își are originea în perioada de dinainte de creștinism, sunt elemente păgâne. Denumirea ei vine de la zeița agrară celebrată la solstițiul de vară, când se coc lanurile de grâu și înfloresc planta ce-i poartă numele. Sânzienile sunt divinități nocturne, lunare, zâne bune, cum ne spune Ion Ghinoiu. Ele împart rod holdelor și femeilor căsătorite, stropesc cu leac și miros florile tărâchuitoare, care se și culeg cu acest prilej¹⁷.

Crescut în mijlocul țăranilor, ajuns om de cultură al vremurilor sale, Nicolae Stoica de Hațeg ne povestește aceste momente din experiența acumulată pe parcursul vieții chiar din interiorul lumii țăărănești.

ALINA PAVEL (STOICA)
Universitatea Oradea

¹² Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 153-155.

¹³ *Ibidem*, p. 152-153.

¹⁴ Ion Ghinoiu, *op. cit.*, p. 39.

¹⁵ Nicolae Stoica de Hațeg, *op. cit.*, p. 152.

¹⁶ Ion Ghinoiu, *op. cit.*, p. 39-40.

¹⁷ *Ibidem*, p. 178.

ETHNOGRAPHIC ELEMENTS IN THE WORK OF NICOLAE STOICA DE HATEG. MOMENTS OF JUVENILE SOCIABILITY

SUMMARY

Nicolae Stoică de Hăteg, a well-read scholar of the 18th century in Banat, in his paper "*Writings. The Chronicle of Mehădia and of Băile Herculane. Stories of Moșăști*" narrates aspects from the life of Banat, after the integration of the province through the Pasarowitz peace inside the borders of the Hapsburg Empire. Living among the peasants, he knows the rural world very well, thus being able to give us an account of the customs and traditions related to the holidays over the year. The present study intends to analyse solely the moments of juvenile sociability in the chronicler's work, namely: Maundy Thursday of the Easter week, two magic-religious rituals, the "căluțu", the "crăițele" and the "sânzienele". By the manner in which he approaches these events, the chronicler's quality of a genuine "ethnologist" of Banat takes shape.